

творах навмисне ігнорується, деформується автором. Усе це засвідчує звільнення митців від канонічних жанрових форм і пошуки нових жанрових утворень.

Повість Р. Іванчука — це художня спроба поглянути на добу Руїни під кутом зору сучасних проблем з метою дошукатися правитоків перспективи повної незалежності України. Прозаїк не збирається художньо воскресити весь період Руїни, а лише одну її сторінку (переговори в 1675 році Яна Собеського з Петром Дорошенком у Золочівському замку біля Львова), яка проливає світло на історію українсько-польських взаємин, і яка була першою спробою примирення, вивершеного трагічним розмиром, наслідки якого відчутні й до сьогодні.

¹ Федорів Р. Замок// Березіль. — 2004. — №1. — С. 23. Далі при посиланні на це видання вказуватимемо сторінку в тексті.

² Сімович О. Знак, образ, ритуал, символ: проблеми семантики// Матеріали Міжвузівського науково-практичного семінару з проблем сучасної семіотики. — Черкаси, 2000. — Вип. 5. — С. 11.

³ Дончик В. Український радянський роман: Рух ідей і форм. — К., 1987. — С. 185.

⁴ Яворницький Д. Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний// Коли земля стогнала: друга половина XVI — перша половина XVII століття. — К., 1995. — С. 298.

⁵ Там само. — С. 297.

⁶ Винокур Г. О языке исторического романа// Контекст. 1985. — М., 1986. — С. 277.

⁷ Дончик В. Український радянський роман: Рух ідей і форм. — С. 417.

⁸ Літературознавчий словник-довідник. — К., 1997. — С. 533.

Роман Михайла Стельмаха «Чотири броди» як лірико-романтична епопея народного життя: правда історична та правда художня

Л. М. Сивак,
аспірантка

Про творчість М. П. Стельмаха, художню багатогранність його прози написано чимало літературознавчих досліджень, серед них — праці О. Бабишкіна, З. Голубевої, І. Семенчука, П. Кононенка, О. Килимника, І. Дузя, М. Домницького, Г. Штона, М. Жулинського, статті В. Дончика, М. Наєнка, В. Яременка, І. Кошелівця, М. Кудрявцева. У ряді робіт з недавнього минулого про творчість письменника в силу відомих причин переважає часто соціологічне начало у трактуванні ідейної проблематики творів. Саме тому у своїй статті я маю намір осмислити на прикладі роману "Чотири броди" самотність художнього світу майстра, акцентуючи увагу на морально-психологічних та лірико-романтичних аспектах Стельмахівської поетики, розглядаючи ідейно-естетичний спектр прози письменника.

З точки зору сьогоденних невизначеностей у виборі естетичних і моральних орієнтирів у художній, літературно-науковій, освітньо-виховній сферах актуально залишається передусім увага до творчої індивідуальності в культурному та суспільному житті, у вирішенні проблем, які в даний час набувають особливої значимості у протистоянні національно-духовній нівеляції людини, різним псевдоестетичним концепціям.

Художня майстерність творчості М. П. Стельмаха, її високі духовно-етичні аспекти, глибокі національно-філософські критерії, фольклорно-поетичні витоки і на сьогоднішній день залишаються цілющим джерелом на шляху до духовної досконалості, врешті до морально-християнського ідеалу у національному відродженні.

Роман "Чотири броди" став останнім твором М. Стельмаха, в якому він ніби підсумовував і узагальнював свою попередню творчу працю. Об'єктом зображення цього роману є українське село 30-х років і часів Великої Вітчизняної війни — періоду, який був багато в чому зламним в історичній долі нашого народу, трагічної його доби. У першій частині роману письменник, хоча й досить побіжно, звертає увагу на драматично важкі перипетії 1933 р., не вдаючись проте до глибокого соціального аналізу подій.

"Чотири броди" — роман, сповнений філософських

роздумів, лірико-романтична дума-епопея про важкі шляхи українського села, які пролягли через чотири броди людського життя. Уже самою назвою твору Стельмах-філософ осмислює людське життя, неповторність усього, що судилося нам зазнати. І устами Зіновія Сагайдака попередньо "прокреслює" чотири броди: "блакитний, як досвіт, — дитинство, потім, наче сон, — хмільний брід кохання, далі — безмірної роботи і турботи, а зрештою — онуків і прощання" [5, 96].

Епіграфом до роману Михайло Стельмах поставив заспів: "Ой думай, думай, чи переплинеш Дунай..." У наведених словах давньої української пісні сконденсовано моральний досвід народу. "Як наскрізна поетична думка роману, вони виражають суть морально-естетичної позиції письменника, вивірної етикою й естетикою фольклору. Багато рік і річечок, пройшовши мілини і перекати, прямо чи звивисто вливаються в річище великої ріки. Із багатьох людських життів — великих і малих, важких і легких, коротких, як спалах блискавки, і довгих, як сама вічність, — складається ріка народного життя, доля народна. Та у кожного, хто живе на землі, є "свій Дунай", який він повинен переплисти і тим самим виконати свій обов'язок перед людьми". [1, 13]

Про що цей твір? Про любов до землі, до людини, про проблеми її існування. Хочеться пригадати тут слова Достоевського, що земля та людина є найголовнішою темою художнього осмислення.

Земля для героїв Стельмаха — основа життя, його краса, минуле і майбутнє: "...Велику кародійну силу перетворень мають наші вечірні ріки і броди, коли в них тоне й не тоне місяць, коли в таємничих ямбах очеретів затихає птиця, коли шматки туманів, неначе діди, не знають, де знайти пристановище, коли біля невідгадливих прибережних осель, відділяючи їх від городів, стоять не тини, а зношені рибальські сіті, коли на подвір'ях у пошані доживають свій вік старі човни. Скільки ж доброго, чарівного й величного у світі. Так чому ж нерозум людини хапається за тлін, ненаситство, смерть?" [5, 412]. На думку письменника, тільки у поєднанні з природою, її шануванні й обережному використанні дарунків землі

можна зрозуміти суть життя і бути щасливою людиною.

Уроки моралі, народний досвід, пропущені М. Стельмахом крізь призму особистого світогляду, орієнтовані на сучасність. Особистість художника яскраво проявляється в авторському ідеалі. У М. Стельмаха він — народнопоетичний. Героїв відрізняє не абстрактна любов до людини взагалі, а любов до реальних, конкретних людей. Своє головування Данило Бондаренко, наприклад, почав з того, що "...обійшов усі хати села, зазирнув у вічі і старим, і малим, набрався у них смутку на роки". "Дитям чорної землі" називає М. Стельмах Бондаренка. Цей образ є надзвичайно близьким до авторського ідеалу людини. У ньому письменнику хотілося змалювати душевну чистоту та красу людини-трудівника. Данилові ніколи не розпрощатися з "хліборобськими болями", бо він невід'ємна частка великого роду орачів і сіячів, який світ годує добрим хлібом. Данило любить землю і працю на ній, а в своїх щоденних клопотах найперше бачить людину, її день сьогоднішній і завтрашній. Він тонко відчуває красу в природі і в людині (такою рисою наділені всі позитивні герої М. Стельмаха). Саме через його сприймання бачимо, як "літні вечори сповивали маки, а осінні — тримали в підволахачених гніздах зорі", бачимо "золоту задуму соняшників", чуємо, як вода "жебонить і грає у корінні". Тут М. Стельмах творчо розвиває традиції наших класиків, які також наділяли своїх героїв здатністю пізнавати щастя від духовної єдності з людьми, як, скажімо, герой оповідання І. Франка "Моя стріча з Олексою", і самою душею вбирати красу сонця, квітів, усього живого, як герої новел М. Коцюбинського "В дорозі", "Невідомий", "Intermezzo". Цим обумовлений і той факт, що більшу частину своїх роздумів про зміст життя М. Стельмах вкладає в уста Данила Бондаренка. Згідно з концепцією художника, тільки та людина, що стурбована істинними цінностями людської душі, здатна сказати вагоме слово про Правду, бо Правда і Совість — це не просто однорідні слова, але й однорідні явища життя, невід'ємні стани стурбованої душі.

Морально-етичні еталони, якими "вимірює" М. Стельмах своїх героїв, ґрунтуються на успадкованому ним від діда-прадіда розумінні добра і зла, прекрасного та потворного. Порядність, чесність, милосердя, доброта, якими наділені позитивні герої, розглядаються письменником як категорії духовності (якої, на жаль, так не вистачає у сучасному суспільстві), а духовність розуміється як інтегроване почуття особистості, яке відображає гармонію трьох понять: добра, правди і краси. І проявляється вона в романі різносторонньо: в соціальній справедливості, чесній праці, самопожертві, ніжній дружбі та любові, щедрості людської душі. Порушення цієї гармонії неминуче призведе до бездуховності. Яскравим підтвердженням цього є, наприклад, Семен Магазаник, який, на думку Оксани, "душею не вийшов".

Висхідною позицією М. Стельмаха у відображенні історії та аналізі життя стало синхронне перебування автора в пережитому та тому, що відбувається у його творах. Це стало можливим завдяки масштабності авторської точки зору, що суттєво вплинуло на історизм художнього мислення письменника. Останній визначається не стільки хронологічними рамками повісткування, скільки ступенем авторського пізнання життя народу на незвіданих бродях його буття.

У романі "Чотири броди" на весь голос звучить мотив "історичного джерела", кореня, чистоту якого людство повинне зберегти, щоб не розгубити вічних істин, не втратити своєї духовності. Він знаходить своє вираження в глибоко національних образах "вітряка", "со-

няшника", "жита", "вишитого рушника", "калини", рідної батьківської "хати, що цілий рік чорнобривцями пахне". На усьому стилі та характерології роману яскраво визначилося характерне для письменника "осердечене" почуття історії.

Зрозуміло, з погляду сучасного прочитання твори М. Стельмаха багато в чому здаються непереконливими, а колишні його премії (письменник не був обділений офіційними знаками уваги влади, отримавши практично всі радянські літературні нагороди — Ленінську, Державні премії СРСР та УРСР імені Шевченка) не сприймаються як об'єктивні критерії художньої творчості автора. І все ж, не поспішаймо з категоричними висновками, спробуймо краще поглянути на творчість майстра під кутом зору загальнолюдського, гуманного, що, власне, є найсуттєвішим для літератури. Хоч як прикро, але за часів класового потрактування художніх творів, через "цензурні обмеження та надиктовані тоталітарною системою соцреалістичні нормативи" (А. Погрібний) ці питання критики делікатно обходили, та, мабуть, за інерцією забули про гуманізацію й автори нової концепції літературної освіти, закидаючи, наприклад, Г. Штоню, що він намагається реабілітувати М. Стельмаха (так і хочеться сказати: від кого?). "Передусім питання вини за ті чи ті ідейно-художні ілюзії виникає лише тоді, коли останні зринають на голому місці. З духовної порожнечі народжене — порожнечою навік і залишиться, чого ніхто і ніколи не скаже про письмо ліро-епічне, в якому, як і в земних риках, трапляється всякого" [6, 156]

Звідки ж у Михайла Стельмаха оті животворні корені гуманізму? Вивчення людяності як характерної прикмети художньої манери прозаїка засвідчує, що вони криються в сейсмічній чутливості від найменших коливань душі окремої людини до найширшого узагальнення, планетарного вболівання за долю землі, роду, народу, нації, людства, бо у трагічному ХХ столітті як на початку, так і наприкінці, руйнування родин призводили до руйнування етносів, розриву цивілізацій, що, загалом, і несе небезпеку планетарних руйнацій.

Слушно зазначає М. Кудрявцев, що "попри всі сучасні зміни моральних орієнтирів, соціально-етичних заasad у змалюванні суспільних конфліктів, кривавості класової боротьби, Стельмах залишається і в сьогоднішньому прочитанні вірним життєвій правді" [3, 139].

Основа неповторного художнього стилю Михайла Стельмаха — це незвичайна особистість самого митця, світ його інтересів і захоплень, любові і ненависті, його світовідчуття й світорозуміння, це світ поетичного слова, яке викристалізовується в стилі. Адже в душі кожної людини живе, принаймні повинне жити, прагнення до кращого життя, до справедливості, до морального й духовного очищення, а твори Михайла Стельмаха пробуджують у ній саме такі відчуття, торкаються найпотаємніших її куточків.

Бібліографічні дані:

1. Алексеева Н. В. Біль серця за людей і пам'ять історії. — Радянське літературознавство, 1979, № 12, — с. 15–20.
2. Кошелівець І. Можна одверто? // Сучасність, — 1997, — № 10, — с. 112–121.
3. Кудрявцев М. Щоб не згинули зерна... (Духовні та морально-етичні аспекти літератури: Курс лекцій). — Кам'янець-Подільський, 2003.
4. Семенчук І. Р. Михайло Стельмах. Нарис творчості. — К., 1982.
5. Стельмах М. П. Чотири броди: Роман. — К., 1981.
6. Штонь Г. М. Духовний простір української ліро-епічної прози. — К., 1998.
7. Штонь Г. М. Романи Михайла Стельмаха. — К., 1985.